

Одробінський Ю.В.

канд. мистецтвознавства, Відокремлений підрозділ «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»

КОНЦЕПЦІЯ ОБРАЗОТВОРЕННЯ ГЕРБІВ ТА ЕМБЛЕМ МИКОЛАЇВЩИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ. ЯК МОДЕЛЬ СУЧАСНОГО ГРАФІЧНОГО СХЕМАТИЗМУ

Анотація. Дана стаття присвячена дослідженню гербів та емблем Миколаївщини ХІХ – початку ХХІ ст. у контексті художнього аналізу і вперше розглядається як вид графічного мистецтва. Вивчаючи особливості їхньої композиційної та образно-змістової будови, а також проводячи порівняльний аналіз форми та елементів декору, автором визначено концепцію герботворення, що має структуру моделі сучасного графічного схематизму.

Ключові слова: герби та емблеми, композиційна структура, стилізація форм, символіка кольорів та елементів декору, концепція образотворення, сучасна графіка.

Аннотация. Одробинский Ю.В. Концепция изображения гербов и эмблем Николаевщины ХІХ – начала ХХІ в. как модель современного графического схематизма. Данная статья посвящена исследованию гербов и эмблем Николаевщины ХІХ – начала ХХІ века в контексте художественного анализа и впервые рассматривается как вид графического искусства. Изучая особенности их композиционного и образно-смыслового строения, а также проводя сравнительный анализ формы и элементов декора, автором определена концепция создания гербов, которая имеет структуру модели современного графического схематизма.

Ключевые слова: гербы и эмблемы, композиционная структура, стилізація форм, символіка цветов и элементов декора, концепция изображения, современная графика.

Annotation. Odrobinsky Y.V. Concept of images of Mykolayiv coats of arms and emblems of ХІХ – the beginning of ХХІ century as a model of a modern graphical schematic. This article is devoted to the study of coats of arms and emblems of Mykolayiv of ХІХ – the beginning of ХХІ century in the context of the art analysis and is first considered as a piece of art. Studying the characteristics of their composition and image-semantic structure and conducting a comparative analysis of form and decorative elements, the author defined the concept of coat of arms creation, which has a structure model of the modern graphical schematism.

Keywords: coats of arms and emblems, compositional structure, stylization of shapes, symbolism of colors and decorative elements, concept of image, modern graphics.

Надійшла до редакції 15.12.2012

Постановка проблеми. Своєрідність гербової емблематики полягає у знаковій формі визначення сутності життя держави. Це літопис, що покладено у зміст символів, відображаючи історію, культуру, релігійну приналежність, владний статус і вагомий досягнення у діяльності. Але, характер та особливості зображення гербів свідчать, що вони мають не лише історико-культурне, а й мистецьке значення, адже володіють образно-символічним та композиційно-пластичним вирішенням. Тому необхідно детальніше визначити їхні видові та художні особливості, простежити еволюцію розвитку герботворення, концентруючись на різних рівнях творчого мислення.

Дослідження геральдики та емблематики у контексті мистецтвознавства є дуже важливим, адже символізм і схематизм форми, декору, кольору та предметів на гербах та емблемах відображають важливий загальний зміст цих зображень.

Територія Миколаївщини є однією із значних осередків сучасного герботворення України, де працюють відомі художники-геральдисти І. Янушкевич, Р. Кочуров, І. Булавицький та інші. Загальновідомими тут є й герби різних історичних періодів розвитку від ХІХ ст., що дає можливість комплексно вивчити матеріал.

Аналіз досліджень і публікацій.

За основу дослідження покладені фундаментальні праці ХІХ ст. – початку ХХІ ст.: Повний збір законів Російської імперії [7,8], книга «Україна: герби та прапори» під редакцією В.Г. Кисляк і О.А. Нескоромного [9], а також роботи П.П. фон-Вінклера [2], О.П. Хаєцького [10] та інших дослідників.

Мета роботи полягає у дослідженні та визначенні композиційно-пластичних та образно-змістових особливостей проектування гербів та емблем Миколаївщини ХІХ – початку ХХІ ст. на основі проведення комплексного систематичного мистецтвознавчого аналізу.

Основна частина

Герб – це площинне графічне зображення, осмислене через перетворення предмета у символ, що здійснено на основі психологічно-асоціативного сприйняття та принципів композиційно-образної будови.

У перекладі з англійської герб пишеться як «coat of arms» й дослівно означає «одяг для зброї». Це пов'язано з тим, що емблема або знак-символ викарбовувався на щитах воїнів, викликаючи почуття патріотизму, віри та захисту і стимулюючи бійців до бою. Застосування емблеми на щитах й обумовило появу гербів на щитовому тлі. Але давня історія українських земель знає багато прикладів, коли знаки-символи були вирізьблені на кам'яних і дерев'яних архітектурних спорудах, скульптурі, стелах різного призначення, монетах, персях та гончарних виробах [4]. Розвиток емблематики і рівнів творчого мислення зі століттями призвели до появи різних варіацій схематичного зображення знаків-символів та поетапної еволюції форми та елементів, що потребує окремого системного аналізу.

Отже, яким чином створюються геральдичні символи? В їхній основі найчастіше покладено образ реального предмету чи об'єкту, що інтерпретований до схематичної умовної форми з елементами або графічними рисами пізнання. Характер відображення предмета у гербах напряму пов'язаний із принципами психологічного сприйняття, що закладено у символ і колір. Ідентичний підхід бачимо також у графічних і декоративних творах сакральної тематики. Але, щоб найповніше зрозуміти основні художні особливості герботворення та визначити їхній характер, слід окремо проаналізувати етапи розвитку творчого мислення людини.

Опираючись на дослідження Н.С. Бледнової, Я.А.Шер, Л.Б. Вишняцького, можна відокремити сім етапів розвитку творчого мислення, що включає в себе дообразотворчий, схематичний, фізіопластичний, правдоподібний, етап вірних зображень, декоративного переосмислення і схематичної трансформації [1, с.199].

Дообразотворчий етап творчого мислення виникає інстинктивно у дітей віком до чотирьох років. З'являються «каракулі» у вигляді елементів лінійного характеру без логічного взаємозв'язку та порівняння, а також перші геометричні форми округлого типу. Схематичний етап відрізняється асоціативним мисленням, що відображено у з'єднанні ліній та схожості із предметами навколишнього світу. При цьому зображення передається через пізнання, а не через копіювання предметів. Саме тому у малюнках зустрічаються зайві гіпертрофовані лінії й форми. Часто малюнки доповнюються написами, що свідчить про розуміння недоліків у зображеннях. Цей етап можна спостерігати у дітей віком від чотирьох до семи років [1, с.202].

Фізіопластичний характер зображення, що є третім етапом, пов'язаний із розвитком уяви та формуванням цілісності сприйняття світу, що відображається у взаємозв'язку предметів. Відмовляючись від загального схематизму, рисунки стають пізнаваними та з'являються окремі деталі схожості. Цей етап формується з шести до восьми років [1, с.205].

Із розвитком мозкової активності та творчих здібностей, зображення стають правдоподібними. Дитина відмовляється від схематичності та сприймає лише зовнішній образ предмета або об'єкта. Деталізація на рисунках майже не використовується. Вік формування етапу – 9-11 років.

Етап правдоподібних зображень потребує вже відповідних знань, вмінь та навичок, що набуваються практичними заняттями із посиленням вивченням рисунку, композиції, живопису та скульптури (ліплення). Як результат, у дитини з'являється поняття кольору, світла та тіні, пластичності і загальної композиційної побудови, вміння передати рух і перспективу. Розвиток цього етапу проходить у дітей віком від 12 до 15 років [1, с.210].

Під час вивчення основ академічного малюнку та живопису мимоволі виникає бажання видозмінень, переосмислення та самостійного трактування форми та деталей. Вдаючись до різних альтернативних технік, відбувається пошук авторського оригінального стилю. Зображення стають умовнішими та виразнішими,

відокремлюються головні деталі, з'являється вичурність та пластичність форми, додаються вигадані елементи для найширшого розкриття теми. Реалістичні предмети поступово перетворюються у декоративні форми, що використовуються художниками у різьбленні, ткацтві, ювелірній та ливарній справі, чеканці, соломоплетінні, батику, книжковій графіці та інших техніках. Цей етап має назву «декоративне переосмислення» і спостерігається у зрілому та дорослому віці.

Останнім етапом художнього розвитку можна вважати схематичну трансформацію, що є найскладнішою формою зображення образу. Він виникає у художника, коли той вдається до філософсько-психологічних роздумів пізнання, шукає образи вічності, досконалості, відчуттів та інше, через форму генетичні метаморфози. Художник перетворює реальне зображення в абстрактну форму, надаючи їй схематичності, взаємозв'язку та складного глибокого змісту. До цього етапу входять: образно-схематичний, абстрактно-декоративний живопис та графіка, фігуративно-схематична і абстрактно-просторова скульптура, а також простежується у герботворенні у вигляді емблем, символів та алегорій із закладеним образно-змістовим значенням, де основним характером зображення є примітивізм. Примітивізм – є однією з форм відображення, що є основою геральдики, як одного із видів графічного мистецтва.

Отже, розглядаючи усі вищезазначені етапи, бачимо, що еволюція розвитку творчого мислення відбувається за параболічною траєкторією, від каракулів і примітивних схематичних предметів до правдоподібних та вірних зображень, що поступово видозмінюються у декоративний характер та з часом трансформуються в схематичну, образно-символічну форму, повертаючись до примітивного схематичного зображення.

Загальновідомо, що геральдичні символи виникли ще з давніх часів, приблизно II тис. до н.е.. Розвиваючись з піктографічних малюнків та ідеографічних зображень [11], схематичні лінії поступово перетворювались у знак-символ, пізніше в емблему та герб.

Знаки-символи, вважалося, мали магічну дію та культове значення, в основі яких було закладено архітипічні форми захисту – оберегів: символи небесних світил, стихій, богів, що зображені на дерев'яних та кам'яних стовпах і плитах, відливалися з металу у формі предметів інтер'єру та елементів одягу [3]. З часом, знаки-символи отримували загальнодержавне визнання та перетворювались в емблему династії. Прикладами є родові гербові знаки сарматських царів Боспору I ст. до н.е. – початку IV ст. н.е., гербові символи слов'янських племен та інше [4,6].

Розвиток розумового процесу давніх мешканців був загалом направлений на вдосконалення технологій обробки каменю та виготовлення і відливання металевих виробів, що часто пов'язано із війнами за територію та здобич, тому розвиток творчого мислення був на примітивному рівні (фізіопластичному етапі розвитку).

Рис. 1. Сучасні герби Миколаївської області 2003-2012 рр [12]

На сучасному етапі герби включають в себе визначений комплекс символів, що представлені широким різноманіттям форм та елементів.

Існують шість основних видів гербів: державні, земельні, міські, родові, корпоративні і герби учбових закладів. Державні – є основними гербами країн: малий та великий. Земельні та міські герби мають адміністративний характер і відображають символи областей, міст та районів. Родові герби – це алегоричні емблеми заможних родових династій або відомих постатей. До них можна також віднести книжкові екслібриси власників бібліотек та рідкісних екземплярів книг. Корпоративні герби ототожнюються із емблемами торговельних підприємств, фірм, спілок та різного виду майстерень. Різні учбові заклади: університети, гімназії, коледжі, школи, що здобули державне визнання та мають багаторічну історію, також володіють емблемою або гербом [5].

Найхарактернішою загальною структурою серед них володіють міські та земельні герби, створені на державному рівні відомими художниками-герботворцями. Вивчаючи їхні особливості композиційного компонування символів, характеристику образів та змістового сприйняття на прикладі гербів Миколаївщини XIX – початку XXI ст., визначимо загальну структуру композиційно-змістової побудови форм та елементів, що втілює у своєрідну концепцію зображення.

Символіка селищ та міст Миколаївщини налічує понад 40 гербів давньої історії та сучасності, що зосереджені на дев'ятнадцяти районах регіону (Рис.1). Основними авторами їх є І. Янушкевич, І. Булавицький, С.Перепада, Р.Кочкуров, М.Штомпель, О. Неговора, В. Юдов, О. Титаренко та інші.

Усі затверджені герби Миколаївської області мають спільні риси, що базуються на основі стандартного щита «іспанського» типу із округлою нижньою частиною, прикрашеного еkleктичним картушем із дода-

Рис. 2. Сучасні герби міст та сел Миколаївської області 1992-2011рр.

Рис. 3. Історичні герби Миколаєва, Первомайська і Вознесенська

ванням своєрідних відмінностей, що властиві кожному з регіонів. Але, визначену стилістику мають лише обласний та дванадцять районних гербів. Герби Арбузинського та Первомайського районів (Рис.1. 14,15) мають більш класичну «пострадянську» стилістику із зображенням снопів пшениці на бічних частинах щита, що перев'язані лазурованою стрічкою. Оригінальне художнє рішення мають герби Владіївського, Доманівського, Сланецького та Братського районів, що відрізняються варіативністю та різноманітністю зображень (Рис.1. 16-19). Окремо слід відзначити незвичне трактування гербу Казанківського району, в основі якого використано форму щита англійського типу з клиновидним виступом у нижній частині. Його

автором є відомий геральдист Ігор Янушкевич. В основі цього герба зображено ікону Казанської Божої Матері зі спасителем, що є покровителькою міста Казанки та району, на другому плані схематичне зображення святкового рушника (Рис.1. 20). Дуже часто у геральдиці поєднуються схематичні, декоративні та реалістичні зображення, де складність зосереджена на комбінуванні та компоновці цих елементів.

Аналізуючи герби Миколаївської області, також треба дослідити й відомі історичні та сучасні емблеми міст XIX – початку XXI ст. даного регіону. На сьогодні відомо лише 17 гербів сучасних міст та сел: Баловне (2009 р.), Гур'ївка (2009 р.), Казанка (2011 р.), Нова Одеса (2005 р.), Первомайськ (2004 р.),

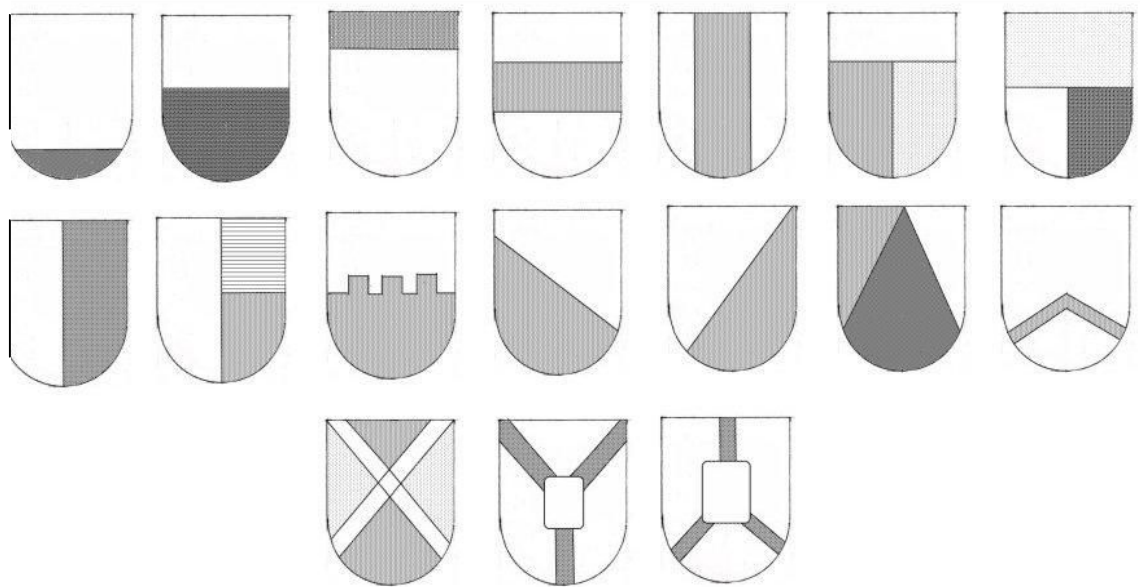

Рис. 4. Варіації оформлення геральдичних щитів Миколаївщини

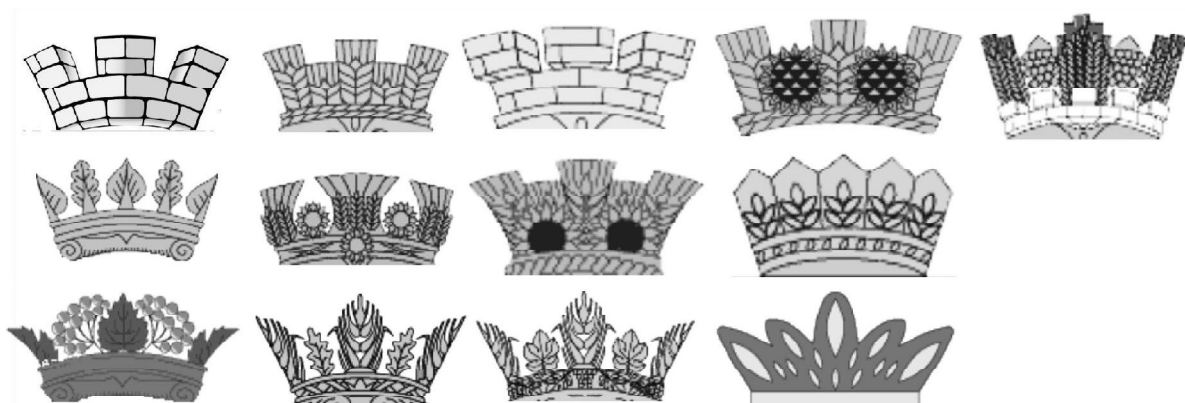

Рис. 5. Варіації геральдичних корон Миколаївської області

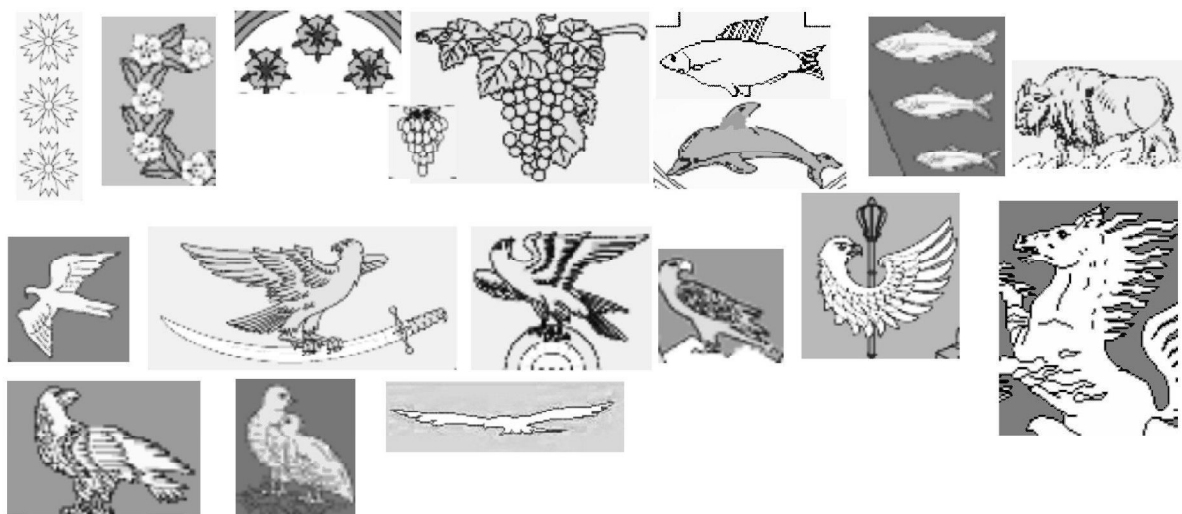

Рис. 6. Варіації зооморфних, орнітоморфних та рослинних геральдичних мотивів Миколаївської області

Лимани (2010 р.), Берізки (2011 р.), Себіне (2008 р.), Парутино (2008 р.), Калінівка (2009 р.), Вознесенськ (1992 р.), Южноукраїнськ (2000 р.), Троїцьке (2009 р.), Матвіївка (1996 р.), Снігірівка (2001 р.), Очаків (1997 р.), Миколаїв (1997 р.) (Рис.2.). Відомими історичними гербами є: герби Миколаєва 1803 р., 1883 р., 1969 р., герби Вознесенська (1845 р.), Очакова (1872 р., 1991 р.) і Первомайська (1845 р.) (Рис.3.). Також відомими є архівні незатверджені проекти гербів Вознесенська, Очакова, Первомайська, Миколаєва та інших міст, які були створені бароном В. Кене (голова департаменту геральдичної служби Російської імперії з 1848 року).

Основною базою для міських гербів є прямокутний щит французького типу, із загостренням в середній нижній частині, що застосовувався у XIX ст., але у сучасній емблематиці найчастіше зустрічається «іспанський» тип щитів.

Загальна композиція цих гербів має таку саму структуру, що й районного значення, де у більшості випадків застосовується форма еkleктичного картушу із незначними відмінностями у зображеннях.

Розглядаючи художні особливості гербів, також слід звернути увагу й на різні комбінації оформлення щитів даного регіону. Їх налічується сімнадцять варіантів: край, перетин, глава, балка, стовп, напіврозтята глава, перетятий і напіврозтятий, розтин, розтятий і напівперетятий, перетятий костильними зубцями, скіс праворуч, скіс ліворуч, вістря, кровка (шеврон), Андріївський хрест, вилкоподібні хрести направлений донизу та направлений вгору (Рис.4.).

Загальна структура гербів зосереджує в собі різні за значенням зображення: символи владного статусу і приналежності, символи гордості, сакральні мотиви та символи характеру.

Геральдичні символи влади та приналежності у XIX ст. завжди зображено у верхній частині щита та у вигляді стилізованої корони. Це насамперед символи і емблеми міста обласного центру. На гербах Миколаївщини такими символами є християнські атрибути: митра Св. Миколая Мирлікійського на тлі двох перехрещених посохів.

Широким різноманіттям вирізняються геральдичні корони, що увінчують щит трьома або п'ятьма зубцями (Рис.5). Вони мають вигляд башти із цеглин або стилізованих колосків пшениці та квітів соняшника, у формі грон калини, дубових або виноградних листів та інше.

За законами департаменту (1856 р.) наявність міської корони символізувала значимість міста, де срібна корона із трьома вежами означала повітове місто, золота корона із трьома або п'ятьма вежами – губернське місто-фортеця з населенням більше 50000 людей. На сучасних гербах вежа або корона використовується лише як прикраса.

Також, у якості символів міст використовували зооморфні або орнітоморфні зображення коней, биків, орлів, соколів, яструбів та ін. Ці зображення бачимо на гербах Єланецького, Очаківського, Снігірівського та Первомайського районів (Рис.1, 6.).

Символи гордості на гербах мають форму схематичних зображень пам'яток історико-культурної спадщини та об'єктів господарчої гордості (зображення відомих архітектурних об'єктів, монументальної скульптури, археологічних пам'яток, споруд енерго- та водопостачання інше). Також до цієї категорії можна віднести зображення різних плодів та культур (гроно винограду і калини, колосся пшениці, стеблі та квітки соняшника, яблуні, волошок та роз, листя і плоди дуба, берести).

Колоски пшениці прикрашають гребі міст, що займаються землеробством та хлібною торгівлею, грони винограду зображають на гербах міст та селищ, що славляться виноробством, якоря – на гербах лише портових та приморських міст.

Дуже часто на гербах міст, що знаходяться біля лиманів, річок та озер і славились риболовством схематично зображали рибу (с. Матвіївка, Лимани, Баловне).

Відрізняються своїм різноманіттям і сакральні мотиви, що позначались на центральних частинах щита (Рис.7). Це християнські символи: православний хрест, лапчастий козацький хрест, рушники, Оранта, Одігітрія, восьмипроменева козацька зірка, зображення святої Трійці, св. Архистратига Михаїла, кадильниця, архієрейський посох та митра, церква і Пелагіївський жіночий монастир, ікона Казанської Божої Матері. Ці сакральні образи, об'єкти та предмети є символами оберегів та покровителів своїх міст, що були засновані на честь святих. Прикладами є герби с. Лимани, Троїцьке, Гурівка, Казанка, Себіне, Новобугського району та інші.

Що стосується зображення символів характеру, то у сучасній міській та земельній геральдиці вони зустрічаються дуже рідко, найчастіше їхнє зображення бачимо на гербах корпоративних і учбових закладів (стеблі лавру, дубові плоди та листя, зображення голови тварин). Ці зображення вважаються символами сили, відваги, мудрості і значних досягнень.

Висновок

Отже, у процесі дослідження було проаналізовано основні художні принципи герботворення, визначено етапи розвитку творчого мислення та еволюцію геральдичних символів, що дало можливість відокремити структуру геральдичної моделі як приклад сучасного підходу до виконання графічно-схематичного зображення. Також визначено, що процес герботворення – це один з видів графічного зображення, що має символічно-декоративний характер.

Розглядаючи герби Миколаївщини XIX – початку XXI ст. та проводячи їхній порівняльний аналіз форм та елементів, визначено основні види гербів, характер композиційно-пластичної та образно-змістової будови. У результаті цього дослідження було виявлено концепцію герботворення на основі спадковості елементів, що віддзеркалюють інформацію про вірування, історію, географічне положення, особливості господарчого та культурного розвитку та вражають своєрідністю зображальної мови.

Подальші дослідження. Вивчення художніх особливостей української геральдики XVII – XXI ст.

Рис. 7. Варіації сакральних мотивів на гербах
Миколаївської області

Література:

1. Бледнова Н.С. Творчество детей – модель зарождения изобразительной деятельности // Шер Я.А., Вишняцкий Л.Б., Бледнова Н.С. Происхождение знакового поведения. — М.: Научный мир, 2002 — с. 195-227.
2. Гербы городов, губерний, областей и посадов Российской Империи, внесенные в Полное Собрание законов с 1649 по 1900 год за автор. П.П.фон-Винклера. — С.-Петербург: Издание книготорговца И.Иванова, типография И.М. Комелова, Пряжка д.3, 1899. — 312с.
3. Голан А. Миф и символ / Ариэль Голан. — М. : РУСЛИТ, 1994. — 2-е изд. — 375 с. : ил.
4. Драчук В. С. Система знаков Северного Причерноморья (Тамгообразные знаки северопонтийской периферии античного мира первых веков нашей эры) / Виктор Семёнович Драчук. — К. : Научная мысль, 1975. — 175 с.
5. Лакиев А.Б. Русская геральдика / худ. Б. А. Лавров. Подготовка текста и послесловия Н.А. Соболевой. — М.: Книга, 1990 — 432 с.
6. Одробінський Ю. В. Образно-змістова концепція герботворення сарматських царів Боспору / Ю. В. Одробінський // Вісник ХДАДМ: 36. наук. праць/ За ред. В.Я.Даниленка. — Харків: ХДАДМ, 2012. — № 9. — С. 110-114.
7. Полное собрание законов Российской империи: Первое собрание (1649 – 1825) – Т.27: 1802-1803. – № 20969. – 7 октября. – с. 919
8. Полное собрание законов Российской империи: Второе собрание (1825 – 1881). – Т53: 1987. – № 58684. – 5 июля. – с. 6-7.
9. Україна: герби та прапори / авт. проекту та упор.: В.Г. Кисляк, О.А. Нескоромний. – К. : Парламентське вид-во. 2010. – 456 с. : ілюст. – укр., рос., англ.
10. Хасцький О.П. Символіка Миколаївщини / О.П. Хасцький // Миколаївщина в новітній історії. – Миколаїв: ПП Шамрай, 2007. – с.268-278.
11. Столяр А. Д. Происхождение изобразительного искусства / А. Д. Столяр. — М. : Искусство, 1985. — 298 с.
12. http://www.heraldry.com.ua/index.php?&context=info&lang=U&id_m=113&id=701